

**BIRINCHI VA IKKINCHI SIGNAL TIZIMIDA O'QISH VA YOZISHNING INSON
HAYOTIDAGI O'RNI**

Nafosat Nazarova
KIUT xalqaro universiteti 1-bosqich magistri

Annotasiya:

Ushbu maqolada o'qish va yozish ko'nikmalarining inson hayotida tutgan o'rni hamda o'qish va yozishdagi kamchiliklar yoritilgan.

Kalit so'z: nutq, o'qish, yozish, disleksiya, disgrafiya, o'g'zaki, yozma, nuqson.

Introduction

Nutq - fikr bayon qilish vositasi bo'lib, og'zaki va yozma shaklda ifodalanadi. Tafakkur nutq yordamida ro'y berib, shu tufayli kishilar bir-birlari bilan aloqa bog'laydilar. Og'zaki nutq pauza, urg'u, intonatsiya va tovushlar orqali tinglovchiga borib yetsa, yozma nutq, harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlar, gaplarni grammatik jihatdan aniq va tovushlarni bayon qilish orqali yetib boradi. Og'zaki nutqning yozma nutqdan yana bir farqi shuki, og'zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiymiz.

Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib, u ko'p vaqt mehnat talab qiladi. Sintaksis jihatdan qaraganda yozma nutq eng to'liq va mukammal nutqdır. Bu nutq ixtiyoriy fikrimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir.

Yozma nutq og'zaki nutq asosida rivojlanadi. Og'zaki nutq hayotda kishilar bilan munosabatda bo'lish, ularga taqlid qilish yo'li bilan rivojlanib, boladan maxsus o'qish va o'rganishni talab etmaydi. Yozma nutq esa harfiar va belgilar yordami bilan tovushlar, so'zlar, gaplarni ko'z bilan idrok qilishga, qo'l bilan yozishga mo'ljallangan nutqdır. Bolalarning og'zaki nutqida kamchiliklar uchragani kabi, yozma nutqlarida ham bir qator kamchiliklar uchraydi. Bu holatlar olimlarimiz tomonidan o'rganilgan bo'lib, olimlar ishining boshlang'ich davri XIX asrgacha borib taqaladi. O'qish buzilishlarning simptomatikasi va mexanizmlari haqidagi tasavvurlar sekin - asta to'planib borgan.

Birinchi marta bu buzilishlar nutq faoliyatining mustaqil patologiyasi ekanligi 1877-yilda A. Kussmaul ko'rsatib o'tdi. Keyinchalik esa o'qish va yozuvda turlicha buzilishlari bor bolalarni ta'riflash ishlari yuzaga kela boshladi. Bu vaqtda ish va yozuvdagi patologiyalar yozma nutqning buzilishi birligi sifatida ko'rilar edi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida adabiyotlarda o'qish buzilishlari umumiy aqli zaiflikning simptomi deb va bu buzilishlar faqat aqli zaif bolalarda kuzatiladi degan fikrlar tarqaldi (F. Baxman va B. Engler). XIX asrning oxiri, 1896-yilda V. M. Morgan yozish va o'qishdagi kamchiliklarni aqliy jihatdan sog'lom, bo'lgan 14 yoshli bolada kuzatgan. V. Morgan bu kamchilikni "orfografik jihatdan to'g'ri yozish va xatosiz bog'lanishli o'qish qobiliyati ning yo'qligidan" kelib chiqadi deb aniqladi. V. M. Morgandan so'ng ko'pgina mualliflar (A. Kussmaul, O. Berkan) o'qish va yozuvdagi kamchiliklarni aqli zaiflikka bog'lamay, nutq faoliyatida mustaqil kamchilik sifatida o'rgandilar. Angliyalik akulist-shifokor Kerr va

V.Morgan bolalardagi o'qish va yozishdagi buzilishlaiga bag'ishlangan maxsus ishlarini matbuotda e'lon qildilar. Bu esa o'qish buzilishining nazariy jihatdan o'rganishning boshlang'ich ishi bo'lib hisoblanadi.

Disgrafiya - bu yozish qobiliyatiga ta'sir qiladigan o'quv buzilishi. Bu imloda qiyinchiliklar, yomon yozish va fikrlarni qog'ozga tushirish muammolarida o'zini namoyon qilishi mumkin. Yozish uchun vosita va axborotni ko'nikmalarining murakkabligi talab etiladi. **Talabada disgrafiya muammosi bor qayta ishlash deyish etarli bo'lmaydi.**

Yozma ekspression buzilishi bo'lgan talaba o'quv muhitidagi o'ziga xos moslashuvlardan foydalanadi, shuningdek yozma ravishda zarur ko'nikmalarni o'rganish uchun qo'shimcha mashqlarni talab qiladi. Ko'p odamlar yomon yozuvga ega, ammo disgrafiya jiddiyoq. **Disgrafiya - bu nevrologik kasallik, odatda bolalar yozishni o'rganayotganda paydo bo'ladi.**

Mutaxassislar bunga nima sabab bo'lganiga amin emaslar, ammo erta davolanish muammolarni oldini olish yoki kamaytirishga yordam beradi. Disgrafiyaga til buzilishi sabab bo'lishi mumkin, bu odamga xos bo'lganida xarakterlanishi mumkin **til tovushlarini yozma shaklga o'tkazishda qiyinchiliklar - telefon va grafemalar - yoki har bir tovushda qaysi harfdan foydalanishni bilish.**

Disgrafiya bilan og'rikan odam so'zlarni teskari yo'nalishda yozishi mumkin, harf shakllarini yoki katta va kichik harflardan qachon foydalanishni eslab qolishda qiynaladi. Disgrafiya bilan og'rikan odam to'g'ri grammatikasi va tinish belgilariga rioya qilgan holda yozma jumalarni tuzishda qiynalishi mumkin. Bundan tashqari, ular so'zlarni tashlab ketishi, so'zlarni noto'g'ri tartiblashi, fe'l zamonlarini noto'g'ri ko'rsatishi yoki olmoshlarni yozma shaklda noto'g'ri ishlatishi mumkin. **Bu odamlar yozishdan ko'ra osonroq va ravonroq gapirishlari mumkin.** Faqat yomon qo'l yozuvi odamda disgrafiya borligini anglatmaydi. Disgrafiya - bu ishlov berishning buzilishi. Inson hayoti davomida qiyinchiliklar o'zgarishi mumkin. Biroq, yozish rivojlanish jarayoni bo'lgani uchun, bolalar yozish uchun zarur bo'lgan motor qobiliyatlarini, qog'oz bilan muloqot qilish uchun zarur bo'lgan fikrlash qobiliyatlarini o'rganishlari mumkin, **ular mavjud bo'lishni davom ettirishi mumkin, garchi yaxshi ish bilan ular kamroq darajada bo'lishlari mumkin.**

Agar biror kishi quyidagi sohalardan birida muammolarga duch kelsa, yozuv jihatlarini yaxshilash uchun ularga qo'shimcha psixopedagog yordami kerak bo'ladi:

- Qalamni noqulay tarzda siqib qo'ying
- Yozayotganda tananing holati yomon
- Noqonuniy qo'l yozuvi
- Vazifalarni yozishdan yoki chizishdan saqlanib
- Matn terish paytida so'zlarni baland ovoz bilan ayting
- So'zlarni tugallanmagan qoldiring yoki jumalarni qoldiring
- Qog'ozdagi fikrlarni tartibga solish qiyinligi
- Sintaksis va grammatikani yozishda qiyinchilik
- Nutq orqali namoyish etilgan yozma g'oyalar va tushunish o'rtasida katta farq mavjud
- Sahifa harflarining chiziqlar va chekkalarga nisbatan mos kelmaydigan pozitsiyasi
- So'zlar va harflar orasidagi mos kelmaydigan bo'shliqlar.

Noto'g'ri va buzilgan qo'l yozuvi disgrafiyaning eng keng tarqalgan belgisidir. Biroq, ba'zida sizning farzandingiz toza qo'l yozuvi bilan bo'lsa ham, disgrafiya bilan kasallanish mumkin. Bunday holda, chiroyli yozish bolangiz uchun zerikarli va ko'p vaqt talab qiladigan vazifaga aylanadi.

Disgrafiyaning ba'zi umumiy xususiyatlari:

- Noto'g'ri harflar va so'zlar oralig'i
- Tez-tez o'chirish
- Noto'g'ri imlo va katta harf bilan yozish
- Noto'g'ri harflar va so'zlar oralig'i
- Kursiv va bosma harflar aralashmasi
- So'zlarni nusxalashda muammo
- Zerikarli yozuv
- Yozish paytida baland ovoz bilan so'zlarni aytish odati
- Gaplardan yo'qolgan so'zlar va harflar
- Yomon fazoviy rejalashtirish (harflarni qog'ozga yoki chegarada joylashtirish qiyinligi).

Disgrafiya diagnostikasi odatda mutaxassislar guruhi tomonidan amalga oshiriladi, shu jumladan shifokor, litsenziyalangan psixolog yoki bunday kasallikka chalingan bolalar bilan ishlashda tajribaga ega bo'lgan boshqa ruhiy kasalliklar mutaxassislari. Siz bir vaqtning o'zida ushbu nogironlikni aniqlashda o'qitilgan disgrafiya bo'yicha mutaxassisga murojaat qilishingiz mumkin.

Tashxis IQ testini o'z ichiga olishi mumkin. Alomatlar, shuningdek, ularning maktabdagi topshirig'i yoki o'quv ishlariga qarab baholanishi mumkin. Disgrafiya bo'yicha testlar yozish komponentini, jumalarni nusxalashni yoki qisqa incho savollariga javob berishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ular nozik motor qobiliyatlarini sinab ko'rishadi, bu erda sizning farzandingiz refleks harakatlari va vosita qobiliyatlari bo'yicha sinovdan o'tkaziladi. Mutaxassis sizning farzandingiz fikrlarini qanday tashkil etishi va g'oyalarni etkazishi, shu jumladan ularning yozish sifatini aniqlashga harakat qiladi.

Disleksiya (qadimgi yunon. δυσλεξία — nutq buzilishi) — umumiy o'rganish qobiliyatini saqlab qolgan holda, aynan o'qish va yozish ko'nikmalarini egallash qobiliyatining buzilishi.

Disleksiya — kelib chiqishi nevrologik asosga ega bo'lgan o'ziga xos o'rganishga uquvsizlik. So'zni to'g'ri yoki ravon tanib olishda qiyinchilikka uchrash, o'qish va yozishdagi qobiliyatsizlik bilan tavsiflanadi. Bu qiyinchiliklar tilning fonologik tarkibiy qismlarining to'liqsizligi bilan bog'liq. Ular boshqa kognitiv qobiliyatlar va to'liq o'quv sharoitlari mavjudligiga qaramay saqlanib qoladi. Ikkilamchi oqibatlar sifatida o'qib tushunish bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi, o'z navbatida, yomon o'qish texnikasi so'z boyligining o'sishiga, bu esa umumiy holatda ta'lim olishga to'sqinlik qiladi.

2004-yil sentabr oyida o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarda disleksiyaning umumiy intellekt va ta'lim bilan bog'liq bo'lmagan etnik-madaniy sabablari aniqlandi. AQSh Milliy ruhiy salomatlik institutining tadqiqotchilari, masalan, xitoyliklar (xanlar), vengerlar va anglofonlarda miyaning turli qismlari disleksiya rivojlanishi uchun javobgar ekanligini aniqladilar. Barcha

o'rganilgan madaniyatlarda disleksiklarning ulushi taxminan bir xil bo'lib, 2 dan 10 % gacha o'zgarib turadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, xitoylik bolalardagi savodsizlik muammosi chap old markaziy girusdagi nosozliklar bilan bog'liq ekanligi ma'lum bo'ldi. Olimlar bu farqni quyidagicha izohladilar: alifboli tillarini o'qiyotganda, miya odatda (ko'p yoki kamroq) ma'lumotni ketma-ket qayta ishlashi, xitoycha ierogliflarni o'qiyotganda esa, ko'pincha piktogramma tasvirini darhol tanib olishi kerak. Pitsburg universiteti professori Charlz Perfetti disleksiya ko'pincha o'ziga xos etnik-lingvistik fonga ham ega ekanligini aniqladi. Misol uchun, ingliz tilida so'zlashadigan bolalarda disleksiya ko'pincha fonemik eshitishning buzilishi bilan bog'liq, chunki ingliz tilida 62 ta fonema tovushini yetkazish uchun 1120 ta grafema ishlatiladi, venger bolalarida esa disleksiya odatda qisqa muddatli xotiraning buzilishi natijasida rivojlanadi: qisqa muddatli xotira bunday agglyutinativ tilda so'z ildizidan keyingi ko'p sonli affikslarni bog'lash va qayta ishlash vazifasini uddasidan chiqmasligi mumkin.

Disleksiya - o'qish qobiliyatining yo'qolishi, aqliy zaiflik, miya kasalligi, normal va etarli ma'lumot, oddiy aql darajasi, tegishli ijtimoiy-madaniy muhit. Ushbu qiyinchilik markaziy asab tizimidagi pertseptiv integratsiya buzilishlarini (so'zlarni ajratishda qiyinchilik, so'zlarni jumlada tegishli tartibda joylashtirishda qiyinchilik, fonetik-audiovizual integratsiya ko'rinishidagi til qiyinchiliklari) yoki vizuomotor disfunktsiyani o'z ichiga olishi mumkin.

Disleksiya tug'ma rivojlanish va travma bilan bog'liq bo'lgan disleksiya sifatida ikkiga bo'linadi. Konjenital disleksiya tug'ruqdan oldin, davomida va undan keyingi asoratlarga qarab uch turga bo'linadi. Prenatal disleksiya, etarli bo'lmagan va muvozanatsiz ovqatlanish, homiladorlik paytida infeksiyalar va giyohvand moddalarni ongli ravishda iste'mol qilish samarali bo'lishi mumkin. Irsiy omillar tufayli disleksiya paydo bo'lishi mumkin.

Disleksiya bilan og'rgan bolalar nafaqat aqliy qobiliyatga ega, balki maxsus qobiliyatlarga ham ega bo'lishi mumkin. Buning muhim dalillari disleksiya bilan mashhur olimlar va rassomlardir: Albert Eyshteyn, Leonardo da Vinchi va Tom Krouz. Diqqat yetishmovchiligining buzilishi disleksiya bo'lgan bolalarda ham kuzatilishi mumkin. Disleksiyaning birinchi belgilari 1896 yilda ingliz shifokori V. Pringle Morgan tomonidan olingan va Britaniya Tibbiyot jurnalida e'lon qilingan. Morgan o'z maqolasida 14 yoshli Persi ismli bola har doim aqlli va aqlli, tengdoshlariga qaraganda o'yinlarda tezkor va do'stlaridan hech narsasi qolmagan, ammo o'qiy olmaganini aytdi. Ushbu davrda disleksiya vizual tizim bilan bog'liq deb o'ylagan.

Disleksiya bo'lgan bolalardagi eng katta muammo bu disleksiyaning davolashdan ko'ra, disleksiyaning tashxislash mumkinligidir. Chunki, boshqa o'rganish buzilishlari singari, disleksiya yashirin kasallik bo'lib, birinchi qarashda tushunib bo'lmaydi. Shuning uchun, bola maktabga kirishidan oldin buni payqash qiyin bo'lishi mumkin. Disleksiya odatda bolalik davrida, o'qish boshida seziladi.

Rivojlanishdagi o'qishdagi qiyinchiliklar ko'pincha maktabning dastlabki yillarida namoyon bo'ladi, ammo yorqin fikrli bolalar bu qiyinchiliklarning o'rnini qoplab, 9-10 yoshgacha yashirishlari mumkin. Shu sababli, yorqin bolalardagi disleksiya odatdagi bolalarga qaraganda kechroq amalga oshiriladi. Shunga qaramay, alomatlar ilgari o'zini namoyon qila boshlaydi. O'ng va chapni ajratishda va soatni tengdoshlariga ko'ra o'rganishda, pulni tan olishda yoki joylarda raqamlarni teskari aylantirishda kechikish va qiyinchilik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Корнев А.Н., Ишимова О.А. Методика диагностики дислексии у детей. Методическое пособие.: Изд-во Политехн. ун-та. СПб.: 2010. - 72 с.
2. Лалаева Р.И., Бенедиктова Л.В. Нарушение чтения и письма у младших школьников. Диагностика и коррекция - Ростов н/Д: «Феникс», СПб: «Союз», 2004. - 224 с.
3. Мигурская, А. А. Общая характеристика уровней понимания читаемого у младших школьников с дислексией / А.А. Мигурская // Дефектология. - 2012. - № 6 - С. 54–61: 4 табл. - (Коррекционная педагогика: исследования и практика).
4. Нарушения письма и чтения: теоретический и экспериментальный анализ: [сборник] / под редакцией О. Б. Иншаковой. М.: НИИ Школьных технологий В. Секачев, 2008. - 140 с.: ил., табл.
5. Нейропсихологическая диагностика, обследование письма и чтения младших школьников / Под ред. Т.В. Ахутиной, О.Б. Иншаковой. - Изд. 5-е. М.: В. Секачев, 2014. - 132 с.